

Tri velika: Marat, Danton, Robespierre*

Hippolyte Taine

Marat

Među jakobincima tri su čovjeka zaslužila osobito istaknut položaj i uživala osobito velik ugled jer su nezgrapnošću ili deformiranošću svoga duha i svoje naravi najbolje ispunjavali nužne uvjete. Ta su tri čovjeka bili Marat, Danton i Robespierre.

Najveće je čudovište Marat. Njegovo duhovno stanje graniči s ludilom; njegovo biće pokazuje osnovne crte ludila: gnjevna prenapetost, neprekidna prenadraženost, grozničava aktivnost, nepresušna volja za pisanjem, spontanost mišljenja i grčevitost volje pod prisilom i pritiskom fiksne ideje. Ne nedostaje mu i uobičajenih fizičkih simptoma; jer Marat pati od nesаницe, boja njegova lica je olovna, krv mu kipti, vrlo je nečist, i posljednjih ga pet mjeseci njegova života muči lišaj po cijelome tijelu. Nastao od raznih rasa i krvi pomućene dubokim moralnim preokretima, on nosi u sebi neobičnu klicu: tjelesno je bogalj, moralno pretendira na najveće uloge. Njegov otac, liječnik, usmjeravao ga je već u najranijem djetinjstvu za učenjaka; a majka, idealistkinja, odgajala ga je za filozofa; on sam težio je stalno za oba ta cilja. »S pet godina«, govorio je, »rado bih bio postao učitelj, s petnaest profesor, s osamnaest pisac, s dvadeset stvaralački genij« i zatim zauvijek apostol i mučenik čovječanstva. »Od djetinjstva me izjedala slavohlepnost; ta je strast mijenjala u različitim stadijima moga života svoj predmet, ali me nijednoga trenutka nije napuštala.«

Trideset je godina lutao kao nomad po Evropi i vegetirao u podređenom položaju u Parizu kao ismijavani pisac, napadani učenjak, nepriznati filozof, trećerazredni publicist. Težio je za najvećom slavom i najvišim počastima, ali je stalno odbacivan, jer je bio predubok jaz između njegovih ambicija i njegove nadarenosti. Nenadaren, bez suda i prosječnoga duha, bio je u najboljem slučaju sposoban da podučava neku znanost ili vodi obrt, da bude više ili manje smion i sretan profesor ili liječnik, da s nekoliko stranputica ide unaprijed naznačenim mu putem. Ali o tome nije htio ni da čuje; »Sve sam«, rekao je, »što mi je moglo donijeti originalnost i visoke počasti uporno odbijao; jer se ne mogu odlučiti da još jednom obrađujem već dobro obrađen

* H. Taine, *Nastanak moderne Francuske*

predmet ili da prežvakavam djela drugih.« Kad pokušava nešto pronaći, ili oponaša ili se zavarava.

Njegova rasprava »O čovjeku« konglomerat je fizioloških i moralnih općih mjesta, loše probavljene lektire, šaroliko ispremiješanih imena, neutemeljenih, nepovezanih hipoteza; mješavina teorija 17. i 18. stoljeća koja ne vodi ničemu drugom do praznim frazama. Tako on tvrdi da su »duša i tijelo različita bića koja nisu nužno međusobno povezana, jedina je veza među njima živčana tekućina«; i dodaje da ta tekućina nije želatinska jer spirituoze, njezina osnovica, nemaju želatine, da ona pokreće dušu i da nju pokreće duša, da ova zato ima svoje sjedište u moždanim opnama itd. Njegova »Optika« poučava suprotnu istinu od one koju je Newton otkrio stotinu godina prije toga. O toplini i elektricitetu iznosi samo površne pretpostavke neliterarno; jednoga dana stjeran u tjesnac, stavlja iglu u čokot loze kako bi ga učinio vodičem elektriciteta, i fizičar Charles razotkriva njegovu znanstvenu prijevaru. Nije čak sposoban shvatiti velike pronalazače svoga vremena — Laplacea, Mongea, Lavoisiera, Fourcroya; naprotiv, on ih omalovažava i kleveće na način niskoga uzurpatora, koji želi, bez i najmanjega pravoga razloga, zauzeti položaj priznatih autoriteta.

U politici prima pomodnu glupost — društveni ugovor zasnovan na prirodnome pravu i — zaglupljuje je još više, iznoseći na svoju ruku argumentaciju površnih socijalista, mudrovanje fiziologa koji su zalutali u nauk o ćudoređu: on podržava, naime, pravo na fizičku potrebu. U svome »Nacrtu prava čovjeka i građanina« napominje da se »prava čovjeka temelje jedino na njegovim potrebama . . . Ako nekome nedostaje svega, smije oduzeti drugome od izobilja u kojemu ovaj uživa. Još više: ima pravo da mu otme čak nužno; štoviše, ako mu prijeti smrt od gladi, ima pravo ubiti drugoga i pojesti njegovo meso što se dimi . . . Kako bi spasio svoj život, čovjek smije napasti imetak, slobodu i, čak, život svojih sužitelja. Da bi preživio smije sve učiniti.«

Ustavotvornoj skupštini, koja, po njegovu mišljenju, presporo napreduje u rušenju i izgradnji, nudi da će sve u najkraćemu roku uništiti, obnoviti i usavršiti: »Kad bih bio narodni vođa i imao na raspolaganju nekoliko tisuća odlučnih ljudi, mogao bih jamčiti da bi za šest tjedana ustav bio savršen, politički stroj u najboljem hodu, nacija slobodna i sretna; za manje od godinu dana bila bi u cvatu, strahovali bi od nje, i takva bi i ostala dok sam živ.« Ako zatreba, mogao bi biti i vrhovni zapovjednik vojske, i to pobjedonosni general: samo bi dvaput promatrao kako se Vandejci bore i pronašao bi sredstva i puteve da rat završi »pri prvome sukobu«. »Kad bih samo mogao podnijeti stupanje, ponudio bih se da praktično iznesem svoje poglede; bilo bi lako na čelu manje ali pouzdane trupne jedinice istrijebiti sve buntovnike do posljednjega za jedan jedini dan. Vojna mi vještina nije strana, i nije razmetanje ako kažem da bih mogao zajamčiti uspjeh.« Ako zapne, kriva je, dakako, jedino činjenica što nisu prihvaćeni Maratovi savjeti. On je veliki politički liječnik. Njegova je dijagnoza od početka revolucije bila svagda sigurna, prognoza uvijek nepogrešiva, terapija u svako vrijeme humana, ljekovita i uspješna. Drugim riječima: u njegovim je očima Marat jedini spasitelj, jer premoćnošću svoga genija i svoga karaktera nadmašuje sve druge.

Prema takvim simptomima liječnik bi odmah prepoznao da je riječ o jednome od onih ludaka sa svijetlim trenucima, koje ne zatvaraju, ali koji

su utoliko opasniji. On bi mogao navesti i tehničko ime bolesti: to je u ludnicama dobro poznato častohleplje, nazvano i megalomanija. Ta patnja ima dva izvora: uobičajena iskvarenost suda i ogromni višak samoljublja, a u ničijoj glavi ti izvori nisu bili bogatiji nego u Maratovoj. Nijedan drugi čovjek nije imao, nakon tako sadržajne izobrazbe, tako ograničen duh kao Marat. Nitko drugi nije nakon tako čestih brodoloma u teoriji i tako mnogih zlodjela u praksi stekao tako visoko mišljenje o sebi i zadržao ga. U Maratovoj glavi (nabujava) nadimlje se, pojačava (drugim) jedan izvor od drugoga. Kako mu je svojstveno da stvari ne umije vidjeti onakvima kakve jesu, u stanju je da se smatra vrlim i genijalnim; a budući da se takvim smatra, svoja sezanja ubraja u zasluge, a svoje hirove u istine. A sad se bolest spontano i prirodno komplicira: megalomaniji se pridružuje strah od proganjanja. Kad bi Maratove tobožnje istine bile doista dokazane istine, pobudile bi odmah opću pažnju; kako one to ne čine, nego se samo malo o njima govori i preko njih se brzo prelazi na svakodnevni dio života, onda je, po njegovu mišljenju, tome kriva jedino okolnost što protiv njega djeluju neprijatelji ili zavisnici. Uvjeren je da protiv njega postoji neprekidna urota.

Naravno da se umišljeni progonjenik brani, tj. on napada. Zato ne biva pošteđen i dobiva zbiljske neprijatelje, stvorivši prije toga izmišljene. Najjaču opoziciju susreće na političkome području, na kojemu iz dana u dan načelno propovijeda ubijanje i ustanak. Biva progonjen, osuđivan, policija mu je za petama; mora bježati, lutati od mjesta do mjesta i mjesecima živjeti kao šišmiš u »podrumima, podzemnim hodnicima i tamnim dimnjacima«. Nije čudno što u takvim prilikama njegove zanesenosti postaju dublje i teže, što u njegovoj luckastoj glavi sve stvari dobivaju izvrnut lik, što čak po bijelu danu ljude vidi u povećanom, krivom ogledalu, ukratko: što se njegova umišljenost pretvara u ukočeno, postojanu sablast. Naposljetku, s vremena na vrijeme, kada bolest postane previše akutna, liječnik mu mora pustiti krv kako bi osujetio napadaj i spriječio pogoršanje.

Ako poludjeli u svojoj cijeloj okolici — na podu, po zidovima, na stropu — ne vidi ništa nego skorpije, paukove i drugu puzajuću, odvratnu, otrovnu gamad, tada ga obuzima pomisao da je uništi, i tako Maratova duhovna bolest ulazi u svoj posljednji stadij: nakon častohleplja, straha od proganjanja i stalne sablasti dolazi na red krvološtvo.

Ta monomanija izbija već u početku revolucije; jer ona je Maratu urođena, unaprijed ucijepljena i on ju je vrlo svjesno i iz uvjerenja usavršio. Nije nikada bilo izričitijega slučaja mudrujućega ludila — ludila s metodom. S jedne strane Marat zaključuje, našavši osnovicu čovjekovih prava u fizičkim potrebama, »da društvo duguje sredstva za egzistenciju onim svojim članovima koji ništa ne posjeduju ili čiji rad nije dovoljan za zadovoljavanje njihovih potreba; s druge strane, vraća se čestiti građanin, kojega društvo prepušta njegovoj bijedi i očaju, prirodnome čovjeku i tada ima pravo da sebi osigura koristi . . . s oružjem u ruci. Svaki je autoritet tiranski koji mu se pritom suprotstavi i sudac koji bi ga osudio na smrt bio bi kukavički ubojica.« Prema toj *Deklaraciji prava čovjeka i građanina (1789)* opravdane su brojne pobune izazvane poskupljenjem i budući da je ovo stalno, bila bi opravdana pobuna svakoga dana.

Marat također zaključuje, uzdignuvši do načela suverenost naroda, »da birači imaju sveto pravo da opozovu svoje zastupnike«, da ih pozovu na odgovornost ako djeluju protiv njihova naloga, zastrašivanjem prisile na ispunjenje svoje dužnosti, da im zavrnu vrat ako bi im ikad palo napamet da pogrešno glasaju ili loše vladaju. Ali ovo žele stalno; »vječna je istina koja se ljudima nikada ne može dovoljno usaditi: vlada je najveći neprijatelj kojega se narod treba bojati . . . Ako joj nije posve oduzeta mogućnost da spletkari protiv domovine, mora biti sumnjiv svaki ministar već prva dva dana nakon svoga vladanja.« Dižite se, dakle, vi siromasi u gradovima i selima, vi radnici bez rada, vi skitnice što spavate pod mostovima, vi probisvjeti što ugrožavate glavnu cestu, vi beskućnici u dronjcima, vi nosioci bisaga i toljaga, dižite se da biste zgrabili vaše nevjerne mandate! 14. srpnja, 5. i 6. listopada »imao je narod pravo ne samo smaknuti neke urotnike, nego ih sve skupa pobiti, razapeti čitavu gomilu kraljevih pristaša što su nam pripremali propast, poklati gusto jato izdajnika domovine — bez obzira na položaj ili stalež«.

Ne valja nikad ići u Skupštinu »a da ne napunite džepove oblucima kako biste mogli kamenovati nitkove koji su toliko bestidni da propovijedaju monarhijska načela . . . Preporučujem vam samo jedan oprez: da doviknete susjedima neka se čuvaju . . . Ne zadovoljavamo se ostavkama ministara, tražimo njihove glave i glave svih njihovih pristaša u Nacionalnoj skupštini, glave vaših gradonačelnika, vaših generala, gotovo cijeloga generalštaba, većine općinskih činovnika i najistaknutijih djelatnika izvršne vlasti u cijelome kraljevstvu.« Polovične mjere ne vrijede ništa: »Vaša osveta mora biti promišljena. Smrt je najprikladnija kazna za izdajice koje vas hoće posve uništiti; samo strah od te kazne može ih isprepadati . . . Uradite kao vaši nemilosrdni neprijatelji: ne izlazite nikad bez oružja, a da vam oni zbog sporosti pravde ne bi izmakli, probodite i ustrjelite ih bez okolišanja . . . Čujem kako dvadeset i pet milijuna ljudi jednoglasno viče: ako su pokvareni, crni i još gori činovnici ministarstva toliko drski da provedu plan o raspuštanju i novoj organizaciji armije, tada, građani, podignite u vrtu dvorca Tuileries osamsto vješala i objesite na njih sve izdajice domovine, počevši s grofom Riquettijem Mirabeauom; a u sredini bazena napravite ogromnu lomaču kako biste ispekli ministre i njihove ortake.«

Za početak bio bi dovoljan mali broj smaknuća: »Da je nakon osvajanja Bastilje palo petsto glava, bilo bi sve u redu;« jedino su popustljivost i bojažljivost omogućili veliko širenje zla, i što je veće širenje, to je dublja amputacija. Sigurnim pogledom koji je to već unaprijed proračunao, Marat naznačuje opseg operacije. U prosincu 1790. zahtijeva dvadeset tisuća glava, u rujnu 1792. već dvostruko više, a šest tjedana kasnije socijalni je čir već tako ogroman da broj smaknuća koja Marat želi raste na ne manje od 270.000. To zahtijeva iz čistoga čovjekoljublja, »radi osiguranja javnoga poretka«, i dodaje da se taj rezultat može postići jedino ako *njemu* dodijele izvođenje operacije.

Marat se od početka do kraja strogo držao kolotečine revolucije i uz puku zaslijepjenost uviđao je — i to zahvaljujući njegovoj luđačkoj logici, zahvaljujući podudaranju njegove bolesti s javnom bolešću njegova vremena — da je njegovo bješnjenje bilo jedino potpuno razvijeno među tako mnogim nepotpunim i polagano izbijajućim bješnilima. On sam ostajao je netronut,

trijumfalan i bez grižnje savjesti i sam se popeo na strmi vrh, na koji se njegovi suparnici nisu uopće usuđivali uspinjati ili su se penjali, ipak, samo polako.

Danton

Danton nije ni u čemu poremećen. Njegov je duh maksimalno zdrav. Povrh toga ima prirodnu sklonost za politiku; njegova je nadarenost za nju tako izvanredna da ga nijedan njegov suradnik niti protivnik ne može u tome doći; među svim ljudima revolucije jedini mu je ravan Mirabeau ili ga, možda, premašuje. Danton je originalan, spontani genije, a ne, kao većina njegovih suvremenika, mudrijaški teoretik i piskaralo. Nije pedantni fanatik, ni umjetno stvorenje, ni knjiški moljac niti mlinski konj, koji se, zavezanih očiju, neprestano okreće u zatvorenome krugu. Njegov se slobodni sud ne muti apstraktnom pristranošću; on ne vuče sa sobom nikakav društveni ugovor kao Rousseau, ni društveno umijeće kao Sieyès, niti kabinetska načela ili kombinacije. On se distancirao od svih tih stvari instinktivno — možda i potcjenjivački; nisu mu trebale i jedva bi znao što će s njima. Sistemi su štake za slabiće, a Danton je jak; formulacije su naočale za kratkovidne, a Danton dobro vidi. »On je čitao, ali je malo razmišljao«, piše Garat, obrazovani filozofski svjedok, u svojim *Sjećanjima*; »on nije znao gotovo ništa niti je nastojao da sve odgonetne; ali je *promatrao i vidio*.«

»Njegova vrlo velika i ničim ispunjena prirodna nadarenost opirala se, takoreći samorazumljivo, svim maglovitim, zapetljanim i pogrešnim pojmovima i bila je isto tako pristupačna za sve iskustvene postavke čija je istinitost bila dokazana.« Zato je njegov duhovni pogled bio brz, jasan, neusiljen i istinit, njegovo shvaćanje o ljudima i stvarima pametno, ozbiljno i praktično. On je znao sebi točno predočiti diferentna ili podudarna, površna ili temeljita, zbiljska ili moguća očitovanja volje raznih stranaka i dvadeset i šest milijuna Francuza, pravilno ocijeniti veličinu vjerojatnoga otpora i raspoloživih snaga, svagda uočiti i iskoristiti jedini odlučni trenutak, prirediti sredstva za izvođenje, pronaći prikladne ljude, odmjeriti nastale posljedice, predvidjeti udaljena povratna djelovanja, nikada se ne kajati niti biti tvrdoglav, prihvatiti zločine prema značaju njihove političke djelotvornosti, lavirati pred prevelikim preprekama, zaustaviti se čak unatoč inače zastupanim načelima ili vladati se prema prilikama, promatrati stvari i ljude smo kao mehaničar — kao proizvođač poluga i obračunavatelj snaga. Da je to sve znao, Danton je dokazao 10. kolovoza i 2. rujna, zatim za vrijeme stvarne diktature, koju je provodio između ta dva datuma, potom u Konventu, u prvome Komitetu javnoga spasa, 31. svibnja i 2. lipnja; vidjeli smo ga već na radu

Do samoga kraja nastojao je, usprkos svojim pristašama, smanjiti ili barem ne pojačati otpor na koji je nailazila vlada. gotovo do zadnjega trenutka nastojao je, usprkos svojim protivnicima, ojačati moć vlade ili je barem ne uništiti. Vika jakobinskih klubova — koji su zahtijevali istrebljivanje Prusa, hapšenje pruskoga kralja, rušenje svih prijestolja i ubijanje Luja XVI — nije ga spriječila da, posredovanjem Dumourieza i Westermanna, postigne gotovo mirno povlačenje vojvode od Braunschweiga, da utječe na izdvajanje

Pruske iz koalicije, uznastoji pretvaranje propagandističkoga rata u međunarodni, proturi odluku u Konventu »da se Francuska ni na koji način neće miješati u vladina pitanja drugih sila«, zaključi savez sa Švedskom, unaprijed utvrdi osnove Bazelskoga mira i zamisli spasavanje kralja. Premda mu žirondisti nisu vjerovali, premda su ga napadali, željeli mu oduzeti čast i uništiti ga, uporno im je htio pružiti ruku i objavio im je rat samo zato što su odbijali sklopiti mir s njime; kad su bili pritisnuti na tlo, nastojao ih je podignuti i oćuvati.

Usred brojnih brbljivaca i mazala, čija je logika naduvena i smionost slijeпа, usred gomile frazera i strojeva za ubijanje, usremljuje se njegov, uvijek snažan, gibak intelekt ravno na činjenice, ne da bi ih iskrivio ili izvrnuo, nego da bi im se pokorio, prilagodio i da bi ih shvatio. S duhom takve kakvoće daleko se stiže, kojim god se putem pođe, i preostaje jedino da se put izabere. Mandrin, veliki harambaša pod starim režimom, bio je u sličnoj kategoriji također nadmoćan čovjek; samo je njegov put bila cesta. Postoji prilično velika sličnost između demagoga i drumskoga razbojnika: obojica su vođe bande i obojici je potrebna prilika povoljna za stvaranje bande. Dantonu je trebala revolucija da bi svoju mogao stvoriti. Bez prednosti osobito dobrog porijekla, bez protekcije, bez imetka, nije našao nijedno slobodno mjesto, a »pariška je advokatura bila nedostupna«. Nakon velikih napora postaje napokon odvjetnik, ali je morao dugo čekati i lutati ulicama i kavanama, kao danas njemu ravni po krčmama. U »Café de l'Encole« hodao je gazda — dobrodušni starac »s malom okruglom perikom i sivo odjeven — s ubrusom pod miškom i stalno se smiješeći, od stola do stola, dok je u pozadini sjedila njegova kći kao blagajnica. Danton, koji je običavao s njim čavrljati, bio ju je zaprosio; da bi je dobio, morao je srediti svoje prilike, kupiti advokaturu kod Kraljevskoga sudbenog stola i pronaći jamce i financijere u svome rodnom gradiću.

Nakon ženidbe stanovao je u tmurnoj Passage du Commerce i »imao je više vjeronika nego klijenata«. Bio je uguran u zvanje koje je zahtijevalo sjedeći način života i u kojemu su prijeko potrebni marljivost, točnost, umjeren ton, decentan stil i besprijekorno držanje. Bio je ograničen na malo kućanstvo, koje se — kao što je Dantovova žena pričala gospođi Roland — moglo održavati jedino time što im je njezin otac svaki tjedan davao jedan lujdor. U takvim se okolnostima bunio njegov bujni ukus, njegova promjenljiva potreba za oduševljenjem i ravnodušnošću, njegova strast za uživanjem i vladanjem, njegov neodređeni nagon za aktivnošću i za razuzdanim opuštanjem. On nije bio prikladan za mirni nehaj moderne građanske karijere, niti za uobičajenu disciplinu staroga ustaljenog društva. Njemu je bila potrebna bučna sirovost društva u raspadu ili nastajanju. Po svome temperamentu i karakteru on je *barbarin*, i to barbarin rođen za vladavinu nad sebi ravnima kao, recimo, krunski vazal u 6. ili baron u 10. stoljeću.

Danton je div s — kako to kaže Garat — »tatarskom glavom«. Njegovo je lice boginjavo, a zbog svoje tragične, zastrašujuće odvratnosti i svoje izobličenosti nalik je — prema Rödereru — licu »režećega buldoga«. Njegove su oči duboko u krupnim borama prijetećega, pokretnoga čela. Glas mu je sličan gromu, pokreti kao u svadljivca, kipti vrućom krvlju, srdžbom i energijom — viškovi snage koja se čini neograničenom kao snage prirode; njegovo je predavanje neobuzdano i sliči rikanju bika, tako da se njegova buka, i pored

zatvorenih prozora, čuje i na pedeset metara udaljenosti. Njegove su slike neumjerene, njegov je zanos iskren i povremeno začinjen tresenjem ili krikom ogorčenja ili osvetoljubivošću ili domoljubljem. Njegov je govornički dar sposoban da u najmirnijoj duši pobudi divlje nagone i u najokorjelijoj naravi plemenite osjećaje: zato ga Fauchet opravdano naziva »Plutonom govornosti«. Pritom je prepun psovki i grubosti, ali njegov cinizam nije jednoličan i umjetan kao Hébertov, već spontan i iz živoga izvora. Njegove su neotesanosti goleme, ali dostojne jednoga Rabelaisa, jer se temelje na vedroj osjetilnosti i posrednoj dobroćudnosti. U ophođenju je srdačan i povjerljiv, otvoren i kolegijalan. Ukratko, on posjeduje niz vanjskih i unutarnjih osobina koje mu osiguravaju povjerenje i naklonost galske — posebice pariške — svjetine. U njega se sve spaja što mu donosi »prirođenu i praktičnu popularnost« i »čini ga grandseigneurom sankilota«.

Pri takvoj sposobnosti za jednu ulogu dopijeva se, razumljivo, lako u kušnju da se ona igra odmah nakon otvaranja kazališta, ne obazirući se na njegovu kakvoću, kakvoću ostalih glumaca i same uloge; ne znači ništa to što je kazalište prokrijumčareno i prljavo, što su glumci protuhe, razbojnici i jeftine djevojčure, što je uloga prosta, strahovita, i za izvođača, naposljetku, smrtonosna.

Kako bi se čovjek mogao oduprijeti toj kušnji, morao bi osjećati odvratnost naspram svemu niskome, koju osjetilima i duši ulijeva fina i temeljita izobrazba. Dantonu, međutim, nedostaje osjećanje te odvratnosti. On je ne poznaje ni u fizičkome ni u moralnome pogledu. On može zagrliti Marata, pobratimiti se s pijanicama, čestitati učesnicima pokolja od 2. i 3. rujna 1792. u pariškim zatvorima, odgovoriti tonom kočijaša na pogrde uličarki, ponašati se prema spadalima, lopovima i kažnjenicima kao prema sebi ravnima, ravnopravno se ophoditi s Carraom, Westermannom, Hugueninom i Rossignolom — dokazanim huljama, koje nakon 2. rujna šalje u unutrašnjost. »Dodavola!«, kaže on, »mislite li, možda, da će se gospodične poslati u departmane?« Ako se želi rovati u blatu, moraju se upotrijebiti čistači kanala; a kad oni dođu da zahtijevaju svoju nadnicu, ne smijemo začepiti nos; naprotiv, treba im ne samo dobro platiti nego ih valja i ohrabriti i u ostalome ostaviti im slobodne ruke. Danton pušta da gori ono što se više ne može spasiti i prilagođava se grijesima. Nema skrupula, dopušta da se zgrće i »uzima«. I on je sam uzimao, bilo da daje drugima, bilo da prisvoji, bilo da održi svoju ulogu, bilo da je uživa. Smatrao je da ima pravo upotrebljavati novac dvora protiv njegovih interesa i pritome se, zacijelo, u sebi lukavo smiješio, isto kao seljak kad prevari svoga vlastelina — isti smiješak što ga historiografi pripisuju Francima, koji su krali rimski novac kako bi pomoću njega lakše pobijedili Rim. U plebejske divljake kalem se nije primio; u našem je modernom vrtu kao u staroj šumi: njegov neizmijenjeni sok zadržao je prvobitnu oštrinu i ne može iznjedrati dobre plodove naše civilizacije — moralni osjećaj, čast i savjest. Danton ne poštiva ni sebe ni druge. Fina i nježna ograničenja, koja omeđuju čovjekovu osobu, ne čine mu se ničim drugim nego jurističkim mudrostima i salonskim komotnostima. Nalik Klodvigu, on se usmjerava ravno na svoj cilj i kao Klodvig — sa sličnim sposobnostima, sa sličnim oba- vještajnim sredstvima, ali s gorom pratnjom — sručuje se na kolebljivo društveno ustrojstvo kako bi ga srušio i pregradio u svoju korist.

Danton je od samoga početka točno shvatio pravu bit i normalni proces revolucije — to znači korištenje surovosti svjetine; već je 1788. godine sudjelovao u narodnim ustancima. Također je od početka shvaćao krajnju svrhu i konačni ishod revolucije, to znači diktaturu nasilne manjine; zato je već sutradan poslije 14. srpnja 1789. godine osnovao u svojoj gradskoj četvrti — franjevačkome rajonu — malu, nezavisnu, agresivnu, vlastohlepnu republiku, središte pobune, sklonište vratolomnih, sastajalište luđaka, ujedinjenje svih usijanih glava, svih mogućih spadala, svih zanesenjaka i nasilnika, svih naduvenih novinara i uličnih govornika, svih privatnih i javnih ubojica. Tu se susreću Camille Desmoulin, Fréron, Hébert, Chaumette, Cloutz, Théroigne i Marat, i u toj više nego jakobinskoj državi — koja pruža predosjećaj one koju će kasnije osnovati — vlada Danton, a tako će također biti kasnije, kao stalni predsjedavajući rajona, kao vođa bataljona, kao klupski govornik i kao majstor prepada. Tu je uzurpacija stalno na dnevnome redu; ne priznaje se nikakav zakonski autoritet; prkosi se kralju, ministrima, sucima, Skupštini, općinskom vijeću, gradonačelniku, zapovjedniku narodne garde. Postavlja se u ime prirode i »načela« iznad zakona. Rajonska uprava štiti Marata, određuje pred njegov stan dva stražara da ga zaštite od progonjenja i opire se oružjem izvršenju naloga o Maratovu hapšenju. Ide se još dalje: želi se u ime Pariza — »prve straže nacije« — upravljati Francuskom i jednoga dana izjavljuje Danton Nacionalnoj skupštini da su građani glavnoga grada prirodni zastupnici osamdeset i tri departmana i zahtijeva, pozivajući se na njihovu volju, povlačenje jednoga dekreta.

Ta jedna epizoda utjelovljuje u sebi cijeli jakobinizam. Dantonovo je oštroumlje jasno shvatilo jakobinski način mišljenja i njegov mu je jezik dao prikladan izraz. Kako bi ga primijenio u velikome razmjeru, treba samo malu pozornicu zamijeniti velikom, dospjeti iz rajonske uprave u općinsko vijeće, u ministarstvo, u Komitet javnoga spasa; na svim tim pozornicama on igra istu ulogu s istom nakanom i s istim ishodom. Njegov je cilj uspostavljanje despotizma osvajanjem i održavanje te diktature pariške jakobinske svjetine strahom. Prilagođavajući sredstva svrsi i svrhu sredstvima, on izaziva »velike dane« i odlučne mjere revolucije: s jedne strane 10. kolovoz, 2. rujna, 31. svibanj, 2. lipanj, s druge strane zakon, koji u svakome većem gradu uvodi plaćenu sankilotsku vojsku, »koja treba držati u šahu aristokrate«; prijedlog »da se Komitet javnoga spasa pretvori u privremenu vladu«; proglašenje strahovlade, korištenje jakobinske revnosti za djelotvorne učinke. Od Dantona potječu i zapaljive riječi koje cijelu omladinu dovode na granicu kao i razumni prijedlozi koji ograničavaju masovno regrutiranje na životno doba od osamnaest do dvadeset i pet godina i okončavaju skandal da svjetina u dvorani za sjednice Konventa pjeva razuzdane pjesme i uz to pleše.

Da bi izgradio stroj, on je poravnao put, istalio metal, iskopao velike komete, odstranio otkline, projektirao glavni pogonski kotač, postavio sporedne kotače, cjelini dao prvi i posljednji poticaj i napravio oklop, koji treba djelo štiti od svakoga sudara izvana. Stroj dakle, kako vidimo, potječe od njega; ali zašto on, izgrađivši ga, nije preuzeo i njegovo rukovanje?

Odgovor glasi: on je bio, zacijelo, sposoban da ga izgradi, ali ne i da njime rukuje. On vrlo dobro može pomoći kritičnih dana, oduševiti neki skup ili narodno mnoštvo, neki izvršni odbor svestrano voditi nekoliko tjedana; od-

vratni su mu, međutim, redovni rad, marljivost. Ne odgovara mu mnogo pi-sanje, papirna rutina upravne djelatnosti. On nikada neće biti, kao Robespierre ili Billaud-Varennes, policijski i uredski čovjek, svakodnevn i pažljivi čita-telj izvještaja, obznanjivač popisa mrtvih, pristaša raskošnih apstrakcija, hladnokrvni lažov, revnosni, uvjereni inkvizitor, a ponajmanje metodički dže-lat. S jedne strane, njegov pogled nije pomućen sivim velom teorije. On ljude ne promatra očima sljedbenika društvenog ugovora, ne kao zbir aritmetičkih jedinica, već ih vidi onakvima kakvi jesu: kao bića zbilje koja žive i pate — osobito one koje poznaje — svakoga s njegovom individualnom fizionomijom i njegovim vlastitim gestama. A ono što vidi izaziva njegovu sućut. On *ima* sućutnu narav, on *ima* čak i srca. On je sposoban za veliko, živo suosjećanje, suosjećanje koje posjeduje čovjek od krvi i mesa, u kojemu još postoje prvo-bitni instinkti — i dobri i loši — a da ih moderna kultura nije još otupila ili okoštala. On je, doduše, u stanju inicirati i dopustiti rujanska krvoprolića, ali nije u stanju svakodnevno i nepromišljeno metodički i neprestano ubijati vlastitim rukama. Već je u rujnu, »prikrivajući svoju sućut svojim urlanjem«, spasio od koljača više odličnika. Kad odlučuje o životu žirondista, »bolestan je od tuge«; on izvikuje: »Neću ih moći spasiti« i pritome »lije krupne suze«. S druge strane, njegove oči nisu povezane debelim zavojem nesposobnosti i kratkovidnosti. On je otkrio krupnu grešku sistema, klicu neizbježnoga i bli-skoga samoubojstva revolucije: »Žirondisti su nas prisilili da se bacimo u naručje sankilotizmu, koji ih je uništio; on će uništiti i nas a naposljetku, čak i njih. Neka Robespierre i Saint-Just rade što hoće; uskoro će u Francu-skoj preostati jedino pustoš s jednim i po tucetom političkih trapista.« Kasnije vidi još jasnije: »... Jednoga takvog dana postavio sam revolucionarni sud; molim Boga i ljude da mi to oprostite... U revolucionarno vrijeme dospijeva vlast u ruke najgorih nitkova... Bolje je biti siromašan ribar nego vladati ljudima.« Ali on je postavio zahtjev da njima vlada; on je izgradio novi vladin stroj i ne može se osloboditi duhova koje je prizvao. Taj zlokobni stroj stoji pred njim, s ogromnim kotačem koji pritišće cijelu zemlju, sa željeznim po-gonskim mehanizmom, čiji brojni zupci hvataju i drobe svaki pojedini dio svakoga pojedinačnog života, sa čeličnom sjekirom, koja neprekidno siječe. Taj strašni stroj, čiji je hod iz dana u dan brži, zahtijeva sve više goriva u obliku ljudskih života, a ložaci, koji ga dobavljaju, primorani su da budu bezosjećajni kao i sam stroj. Ali Danton ne može i ne želi biti tako bezosje-ćajan. On stupa u stranu, zabavlja se, uživa i zaboravlja. Pretpostavlja da će glavni koljači spram njega zatvoriti oba oka; on računa s time da se neće usuditi na njega: »U najgorem slučaju, radije bih išao pod giljotinu nego da sam giljotiniram.« Došavši do toga gledišta, čak je i jedan Danton zreo za stratište.

Robespierre

Čak ako bi se Danton mogao odlučiti da ostane vođa koljača, on ne bi bio savršeni predstavnik revolucije. Ona je razbojništvo, ali filozofsko; krađa i ubojstvo spadaju u njezine dogme, ali isto onako kao nož u svoje korice. Javno se ne smije bliještit i oštrim, zakrvavljenim nožem, nego jedino blista-

vim, svijetlim koricama. Marat i Danton pokazuju nož previše otvoreno. Zamazani, sirovi Marat, blijeda krastava lica, koji nastupa s pouzdanjem mudraca i čiji jednoliki napadaji bjesnila nemaju kraja, izaziva odbojnost zdravoga ljudskog razuma; ne uzima se za vođu krvoločni luđak. Danton, opet, zastrašuje ljudstvo svojom neotesanošću nosača, svojim glasom zvona za uzbunu, svojim kiklopskim licem i svojim kretnjama ruku koje podsjećaju na krvoloka; samo se nerado poklanja povjerenje političkome mesaru. Revoluciji je potreban drukčiji tumač; on mora imati, kao i ona sama, ugodan izgled, poput Robespierrea, čije je držanje besprijekorno, čija je kosa dobro napudrana, čija je odora brižljivo iščetkana, čiji je način života uredan, čiji je ton dogmatski, čiji je stil umjetan i bez sjaja. Robespierreov je duh tako osrednji i nedostatan da se više nego bilo koji drugi podudara s duhom vremena. Robespierre lebdi — nasuprot onome što bi činio državnik — neprestano u praznome prostoru, u višim oblastima apstrakcije; on nikada ne prestaje pedantno se pridržavati principa; nemoguće mu je ne jašiti na njima i spustiti se na tlo zbilje. Danton kaže »da taj momak ne zna ni jaje skuhati«. Drugi je suvremenik napisao: »Maglovite općenitosti njegova predavanja redovito se nisu usmjeravale ni na kakvu mjeru, ni na kakav nacrt zakona. On se redovito borio protiv svega, ali nije ništa predlagao, i tajna njegove politike bila je u najsretnijemu suglasju s nesposobnošću njegova duha i ništavnošću njegovih zakonodavnih pojmova.« Kad odmota nit svoje revolucionarne skolaštike, zaključio je sa svojom mudrošću. Ne poznaje financije ni vojništvo i on se ili uopće ne usuđuje upuštati u to ili pak jedino da bi ogovarao ili oklevetao Carnota i Cambona, koji su tome vični i zato se usuđuju time baviti. Što se tiče vanjske politike, njegovo je govorenje o položaju Evrope neznačajno pretjerivanje. Govoreći o planovima engleskoga ministarstva, već u prvome zaletu doseže vrhunac maštarenja i gluposti. Ako njegove govore oslobodimo književničkih fraza, povjerovali bismo da ih je držao vratar jakobinskoga kluba a ne državnik. Nema nimalo pravilnu predodžbu o Francuskoj svoga vremena. On promatra dvadeset i šest milijuna svojih zemljaka kao isto toliko jednostavnih automata; on vjeruje da ih treba, kako bi složno i bez pogovora izvršavali svoje obaveze, samo postaviti na prikladnu službu, da su po prirodi dobri i da će, nakon maloga čišćenja, biti opet svi skupa dobri, da je njihova kolektivna volja »glas uma i javnoga interesa« i da bi, zato, bilo dovoljno njihovo puko ujedinjavanje da postanu mudri. Istinu — čak ni fizičku — ne pripušta sebi, bilo stoga što nije u stanju da je shvati, bilo stoga što joj se namjerno opire. On je, dakle, ili tupoglav ili šarlatan. Zapravo je i jedno i drugo; jer te obje osobine zajedno čine cjepidlaku, to znači isprazan napuhan duh, koji vjeruje da je ispunjen idejama, a priče su mu isprazne, uživa u svojim vlastitim frazama i vara samoga sebe kako bi mogao druge školnički podučavati.

Kako je ova revolucija samo umjetna, visokoparna tragedija, Robespierreova je uloga najvažnija. Pred cjepidlakom se postupno povlače luda i barbar; naposljetku Marat i Danton posve nestaju s vidika, i Robespierre, koji ostaje sam na pozornici, privlači poglede svih.

Tko hoće Robespierrea pravilno shvatiti, mora ga promatrati na njegovome položaju i u njegovoj okolini. Krajem 18. stoljeća, u posljednjem stadiju jednoga duhovnoga rasta, on je najosobitiji izrod i najpromašeniji učinak

klasičnoga duha. Od filozofije koju je savladao ostao je na njemu jedino slabi talog, naučene formulacije, Rousseauove, Mablyjeve, Raynalove izreke o »narodu, prirodi, umu, slobodi, tiranima, huškačima, vrlini, moralu«, gotov rječnik s vrlo rastezljivim izrazima, čiji je smisao, već u učitelja neprecizan, u učenika još maglovitiji. On nikada ne pokušava taj smisao jasno odrediti; njegovi su spisi i govori nizanje apstraktnih, praznih rečenica bez traga opipljivih činjenica, individualnih, karakterističnih detalja. Tu se ništa ne obraća oku, ništa ne budi žive predodžbe, nijedno opažanje nije osobno ni originalno, nijedan dojam čist, jasan i originalan. Čovjek je u iskušenju da pomisli kako Robespierre nije sposoban sam nešto opaziti, da ne zna i ne želi vidjeti, da je između njega i svih stvari neprestano zid pogrešnih ideja, da ih povezuje pomoću logike, a nedostatne misli nadomješta posuđenim žargonom. Čini se da njegove sposobnosti ne sežu dalje. Tim izvanjskim izobličanjem polazi za rukom pedantnome školniku da svoj vlastiti duhovni alat krivtvari tako da ga može upotrebljavati kako hoće, slijediti nadahnućima svojih strasti i vjerovati da služi istini ako služi njima.

Robespierreova je najupadljivija strast književna taština. Nijedan partijski vođa, nijedan poglavar sekte, nijedan državnik nije bio tako neizlječiv »govornički umjetnik« kao što je Robespierre, čak u odlučnim trenucima. On je svagda frazer, a njegove su fraze loše, visokoparne, plitke, odmjerene. Uoči 9. termidora, kada se postavlja kritička alternativa pobijediti ili propasti, on čita u Konventu svečani govor, koji je više puta mijenjao i brusio sve dok ga nije napunio traženim ukrasima i efektima. On je utrošio toliko vremena i truda da govor naposljetku itekako ima akademski sjaj i puca od obaveznih antiteza, razvučenih perioda, uzvika, apostrofa, prividnih prijelaza i svih ostalih zanatskih pomagala.

Prevelika je bila razlika između njegove uloge i njegova dara. S tim bijednim talentom, koji je bio lažan kao i njegov intelekt, nije nikako bio sposoban da vlada ljudima. Njemu primjereni djelokrug bio je od samog početka određen i on bi se, da je živio u mirnijim vremenima, trajno u njemu kretao. Da nije bilo revolucije ili da je ugušena, Marat bi, vjerojatno, završio u ludnici; isto tako vjerojatno bi Danton postao odvjetnički gusar, koji bi u nekoj krijumčarskoj dogodovštini igrao ulogu razbojnika ili ubojice i, naposljetku, bio pogubljen ili obješen. Robespierre, bi, naprotiv, ostao ono što je bio prije izbijanja revolucije: marljiv, uposleni, ugledni odvjetnik, član akademije u Arrasu, nagrađeni autor, koji piše književne panegirike, moralne studije, filantropske knjižice. Njegova bi mala svjetiljka, upaljena plamenom nove filozofije, kao mnoge svjetiljke slične kakvoće, umjereno svijetlila, a da nikoga ne opeče, i bacala bi svoje nipošto izrazito jasno već — primjerenom maloj količini ulja koju je mogla zapremiti — blijedo svijetlo na provincijalni krug.

Revolucija ga je međutim dovela u Ustavotvornu skupštinu i u tome je velikom teatru njegovo sebeljublje — Ahilova peta cjepidlake — dugo okrutno patila. Postala je dvostruko osjetljiva time što je on već u svojoj mladosti često bio povrijeđen. Kao siromašno siroče dobio je, zahvaljujući svome biskupu, slobodno mjesto u Collège Louis-le-Grand; zatim je bio, zajedno s Brissotom, pisar u pariškom skupštinskom sudu; konačno je uplovio kod kuće u luku procesiranja i bio vezan za svadljivu sestru. Njegova ga djelat-

nost nije zadovoljila i posvetio se, stoga, izučavanju Rousseauovih spisa. To ga je autora, s kojim se jednom osobno sastao, odabrao za svoga političkog i literarnoga gospodara i učitelja i izučavao ga je gotovo neprestano. Vjerojatno je sebi zamislio, kako i mnogi mladi ljudi njegova položaja i dobi, sličnu ulogu. Kako bi izašao iz svojih uskih prilika, objavljivao je braniteljske govore s iznenadnim efektima, natjecao se za akademske nagrade, držao predavanja svojim kolegama u Arrasu.

U Nacionalnoj skupštini, gdje se skupilo toliko talenata, dugo je bio u sjeni i ne jednom izvrgnut smijehu zbog svoje netaktičnosti ili prevelike revnosti. Njegov uglasti, suhi odvjetnički lik, »njegov prigušeni, jednoliki, mirni glas, njegovo umarajuće izlaganje«, »njegov izgovor koji odaje Artoisova sina«, usiljeni izgled, njegovo nastojanje da proдре u prvi plan i dugo priča o općim mjestima, njegova očevidna namjera da imponira obrazovanim ljudima i inteligentnim slušateljima, nesnosna dosada koju proizvodi — sve to, zacijelo, nisu »olakotne okolnosti« zbog koji bi Skupština mogla previdjeti Robespierre-ove greške osjetila i ukusa.

On svoju gupost ne smatra glupošću — nikada neće na djelu uhvaćeni i izviđani pedant sebi priznati da je zaslužio zviždanje; naprotiv, on je uvjeren da je govorio kao zakonodavac, svjetski mudrac i moralist i sažaljeva ograničene glave i pokvarene naravi koje ga ne razumiju. Odbačena u unutarnjost, njegova povrijeđena taština traži u njoj hranu; ona je uzima tamo gdje je nađe, a nalazi je u neplodnoj pravilnosti njegove malograđanske umjerenosti i suzdržavanja. Robespierre nema, kao Danton, potreba; on je trijezan; osjetila ga ne muče, a ako ih ipak slijedi, čini to kao da to mora biti, dakle nerado. Njegov tajnik priča da je u Rue Saintonge »sedam mjeseci općio s jednom jedinom ženom i da je i s njom postupao prilično loše; često je odbijao da je primi«. Ne želi da ga smetaju pri radu; on je solidan, marljiv, zapečkar; u školi primjeran đak, kod kuće korektan odvjetnik, u Skupštini revnosan zastupnik, bio je svagda bez iskušenja i nesposoban za stranputice. Od mladosti mu neki unutarnji glas neprekidno šapuće riječ »besprijekoran«, i to ga tješi u njegovoj neslavnosti i dugome izostajanju njegove sreće.

»Besprijekoran« je bio, jest i bit će; on to kaže sebi i drugima i na toj se osnovi uzdiže njegov karakter kao iz jednoga komada. On se ne da zavesti; njega ne privlače, kao Barnavea, laskanja, ne, kao Cammillea Desmoulinsa, svečani objedi, ne, kao Mirabeaua i Dantona, novac, ne, kao žirondiste, draž stare učtivosti i biranoga društva, ne, kao dantoniste, mamac bujnoga života i potpune pustopašnosti. On je nepotkupljiv; njega se ne može, kao fejdantince, žirondiste, dantoniste, vladajuće državnike i stručnjake, zaustaviti na njegovu putu ili s njega skrenuti podređenim obzirima, poštedom privatnih interesa, opasnošću koja se sastoji u tome da se previše poduzima odjednom, nužnošću neticanja svih upravnih grana, preporučljivošću da se ljudskim strastima dopusti nešto prostora, bilo kakvim razlozima korisnosti ili oportunisti. On sve te razloge ne respektira, jer je strogi, nepomirljivi zagovornik prava. »Jedini ja, ili gotovo jedini, ne dam se zavesti, ja sam jedini, ili gotovo jedini, koji ne kapitulira s pravednošću. Te obje više vrline posjedujem čak u najvišem stupnju. Postoje ljudi koji se dobro vladaju, ali pritome suzbijaju ili izdaju načela; drugi se riječima izjašnjavaju za načela, ali se loše vladaju. Jedino ja povezujem sa čistim vladanjem takvu privrženost načelima; ja sam jedini kod kojega idu pod ruku istinoljublje i tako stroga kreposnost.«

Postoji li nešto slađe od toga tihog monologa? On se lagano naslućuje već u Robespierrevim obraćanjima trećem staležu u Arrasu, a posljednjega dana odzvanja glasno i razgovojno u njegovu velikom govoru u Konventu; za svo vrijeme između onih obraćanja i toga posljednjeg govora provlači se onaj unutarnji razgovor sa samim sobom kao osnovna misao kroz sve Robespierreove govore, spise i izvještaje, čuje se u svim početnim, umetnutim i završnim rečenicama više ili manje prigušeno, kao da je popratni bas. Robespierre se tim monologom tako dugo naslađivao da je njegovo duhovno uho neosjetljivo za nešto drugo. Uostalom, harmonično se poklapa odjek izvana s nutarnjom himnom koju on sebi pjeva. Potkraj Ustavotvorne skupštine, nakon povlačenja ili istrebljenja najsposobnijih članova, on postaje patriotski tenor koji na sebe privlači pažnju; u pariškome jakobinskom društvu čak odlučno daje ton. Nakon završne Konstituantine sjednice narod ga oduševljeno pozdravlja, stavlja mu krunu od hrastova lišća na glavu, hoće se upresti u njegova kola i vraća ga trijumfalno u Rue Saint-Honoré, u njegov stan. On proriče ujutro i navečer, kade mu i mali je gospod bog, u čijem dvorištu vjernici moraju stajati u redu da bi dospjeli do njega. Za vrijeme sjednice Konventa od 1. listopada 1792. godine, kada drži svoj poznati braniteljski govor, »svi su hodnici prepuni žena; na galerijama ima sedamsto do osamsto žena i najviše dvjestu muškaraca«. A kakvim ga pljeskom zasipaju žene! Concorde ga naziva »svećenikom koji ima pobožnu općinu«.

Što više udarci buzdovanom revolucije padaju na glave drugih, to više obožavaju Robespierrea. Pišu mu da je »osnivač Republike, nepodmitljivi genij, koji sve poštiva, sve predviđa, sve osujećuje i ne da se ni prevariti ni namamiti«, da »povezuje energiju jednoga Spartanca s rječitošću jednoga Atenjanina«, da »svemir osvjetljava svojim spisima«, da »Zemlju ispunjava svojom slavom«, da mu »treba zahvaliti preporod ljudskoga roda«, da »će njegovo ime biti slavljeno i u svim budućim vremenima« i da »je on spasitelj kojega je vječno biće obećalo za preoblikovanje svih stvari«. »On je uživao ogromnu omiljenost«, piše Billaud-Varenes, »ona je započela pod Konstituantom, rasla pod Zakonodavnom skupštinom i narasla, naposljetku, toliko da je jedini on u Konventu privlačio poglede svih . . . Posljedica je toga utjecaja na javno mišljenje, te neodoljive premoći bila da je on, kad je ušao u Komitet javnoga spasa, već bio najistaknutija francuska ličnost. Nakon tri godine »držao je Robespierre u ruci niti svih narodnih društava«.

Dospjevši do takvoga stupnja, postaje hladnokrvna zasljepljenost jednaka vrućoj groznici, i Robespierre doseže Maratove ideje, gotovo čak zanesenosti.

On se, kao Marat, ponajprije smatra progonjenim. Prema tome se, također kao Marat, ponašao kao mučenik, samo što on svome mučeništvu daje više izgleda učenosti i suzdržanosti; on pokazuje zatajno, ganuto lice nevine žrtve, koja se sama podnosi i, penjući se na nebo, oporučuje čovječanstvu vječnu uspomenu na svoje neprolazne vrline. Naravno da on, kao i Marat, u svojoj okolini vidi jedino »pokvarenjake, smutljivce, izdajice«. Njegov je zdravi ljudski razum dakako, kao Maratov, izobličen, pa i on prosuđuje bez razmišljanja. »Ne moram razmišljati«, kaže Maratu; »oslanjam se svagda na prvi dojam. Moji su najbolji razlozi moje pretpostavke«. Tome ništa nije doraslo, čak ni očevidan dokaz; tako on, naprimjer, ovim riječima završava 4. rujna 1792. go-

dine tajni razgovor s Pétionom, koji ga obasipa pitanjima: »Dakle, vjerujem da je Brissot na strani vojvode od Braunschweiga.« također je samorazumljivo što on, poput Marata, izmišlja mračne priče, samo manje improvizirane; njihova je besmislenost manje nespretna; one u tome mudrijaškom i podvorničkom mozgu nastaju sporije i razrađuju se brižljivije, ali se njegova vjera u njih ne može ničim uzdrmati.

To je strašno pouzdanje! Ono nalikuje Maratovu, ali s gorim posljedicama, jer je Robespierreova lista zavjerenika mnogo dulja nego Maratova. Ova obuhvaća samo političke i socijalne urotnike, dakle jedino aristokrate i bogataše. Robespierreova je, naprotiv, i teološka i moralna, obuhvaća, zato, još bezbožnike i nepoštene, dakle gotovo cijelu njegovu stranku. Njegov je ograničeni um, koji se bavi jedino apstrakcijama, naviknut da ljude dijeli u dvije skupine i da ih oštro suprotstavlja; tko nije u »dobrome« odjelu, to znači za njega, mora biti u »lošem«, tj. protiv njega. U »lošem« odjelu — u buntovnika svih nijansa i spadala svih kategorija — vlada, međutim, prirodni razum.

»Svaki je aristokrat izopačen, a svaki je izopačeni čovjek aristokrat; jer, republikanska je vlada istovjetna s javnom ćudorednošću«. Obje zločinačke klase instinktivno su sklone da se međusobno povezuju; takav je savez u njihovu obostranom interesu i on već zaista postoji. Treba samo otvoriti oči kako bi se urota koju snuju vidjela »u svome cijelom razmjeru«, »primijetio užasni postupak, kojim potkopavaju javni moral. Nemoral je, međutim, osnova despotizma, kao što je vrlina jezgra Republike«. Nemoral je politički atentat; protiv države se griješi već onda kad se iskazuje materijalističko uvjerenje, ili propovijeda blagost i popuštanje, kad se vodi razuzdani ili rasipnički način života, kad se lihvari ili previše služi želucu, kad je netko opak ili usijan, smutljivac ili kukavica, kad uzbuđuje narod ili ga zaluduje ili ga kori ili mu ne vjeruje; ukratko, tko skreće s propisanoga pravoga puta, tko ne ide uskom stazom načelâ koju je obilježio Robespierre, okrivljen je već samim time za urotu protiv države. Tko se pritome spotiče ili odvađa od toga pravoga puta, nitkov je i izdajnik.

Pa, posve neovisno o već prema zasluži smaknutim ili utamničnim rojalistima, fejdantistima, žirondincima, hebertistima, dantonistima i drugim neprijateljima domovine — koliko još ima takvih u Konventu, u raznim odborima, među komesarima, u nedovoljno »pročišćenim« upravnim tijelima, među sitnim podređenim tiranima, u svim krugovima koji vladaju u Parizu i u unutrašnjosti ili imaju utjecaja! Koliko se krivovjernih izdaje za pravovjerne, koliko varalica za rodoljube, koliko paša za sankilote! Doda li se taj »izrod« onome koji bi Marat želio istrijebiti, tada više nije riječ samo o stotinama tisuća, nego se krivci, odnosno glave koje treba skinuti, broje na milijune. A mnoge te glave morao bi Robespierre, slijedom svojih načela, odrediti. On to zna; jer, koliko god jednome duhu bila tuđa bistrina mišljenja, kad je sam sa sobom, u svojoj sobi, ipak ponekad vidi jasno, što je bio slučaj i s Maratom, pa u takvim trenucima on vidi isto tako jasno kao Marat. Ovoga je strašilo na kojemu jaši, u prvome zaletu strelovito odnijelo do velike odaje za meso, do općega groblja. Strašilo na kojemu jaši Robespierre šepa, doduše, i krivuda, ali ipak dostiže isti cilj; ono traži također da jede, pa govornik perioda, prežvakač dogmi počinje proračunavati proždrljivost svoga strašnog konja.

Ono napreduje sporije i naizgled je manje krvoločno, ali je u zbilji još proždrljivije; ima iste pandže i zube kao ono Maratovo, ali mu je apetit mnogo veći. Nakon tri godine stigao je Robespierre do istoga stajališta kojega se Marat od samoga početka držao, i »učenjaka« usvaja politiku i ciljeve ludaka i služi se istim sredstvima, pa gotovo i istim jezikom; on zahtijeva oružanu diktaturu gradske fukare, sustavno zalučivanje unajmljene svjetine, napadanje buržoazije, istrebljivanje bogataša, izopćivanje pisaca, zastupnika i upravnih činovnika drugačijega uvjerenja. Obje nemani dobivaju istu hranu, jedino Robespierre dodaje hrani još svoje »opake ljude« kao posebno jelo i omiljenu divljač. Stigavši jednom dotle, uzaludno pokušava ne prisustvovati zbiljskome izvođenju svojih planova, ograničiti se na frazice, začepiti nevine uši, upravititi prema nebu svoje propovjedničke oči, on mora svuda oko sebe i pod svojim neokaljanim nogama gledati ili slušati kako kosti pucaju, kako krv curi, kako nezasićeni monstrum, koji je stvorio i na kojemu jaše, otvara ždrijelo zijevajući. Strašna životinja je sve gladnija i traži svakoga dana obilatu gozbu od ljudskoga mesa, i jahač je prisiljen dopustiti joj ne samo da ždere nego da joj pribavlja i hranu u dovoljnoj količini. On to ponekad čini vlastitim rukama; nakon toga ih, dakako, pere i kaže onda — možda on u to i sam vjeruje — da one — tako kreposne — nikada nisu bile uprljane umorstvom. Redovito se zadovoljava time da životinju miluje, laska joj, ispričava je, podržava je, odobrava joj. Ipak ga je više nego jednom zavela povoljna prilika da joj sam pokaže plijen i nahuška je na nj: treba se samo sjetiti žirondinaca!

Sad, međutim, ne ide posredno u potražnju za živim plijenom; veže ga koncem svoje retorike i baca ga svezanoga u otvoreno ždrijelo. On zapovjednički odbija moleće i ispružene ruke prijatelja, majki i supruga, koje ga preklinju da poštedi ugroženi život njihovih najbližih. Nesretnicima što se opiru stavlja iznenada omču oko vrata, kojom ih bez imalo oklijevanja guši, jer se boji da bi mogli pobjeći. Naposljetku se pokazuje da je sve to nedovoljno; Robespierreova grdosija traži sve raskošnije objede, dakle čopor i goniče; htio ne htio, Robespierre upravlja dobavljačima — osobito u Parizu i Orangeu — opskrbljuje ih »dragocjenim materijalom« i nagoni ih da svoj rad obave što brže. Pri obavljanju toga mesarskog zanata bude se uništen, civilizacijom uspavani nagoni. Mačje lice, koje je u početku »podsjećalo na domaću mačku — bilo je nemirno, ali ipak još dovoljno blago — pretvorilo se u lice divlje mačke i konačno«, napominje Merlin de Thionville, »u krvoločne crte tigra... U Ustavotvornoj skupštini govorio je samo uzdišući, u Konventu govori samo pjeneći se.« Njegov jednoliki glas školskoga sitničara poprima osoban ton gnjevne strasti; ponekad se čuje kako jednostavno zviždi i škripi; tu i tamo postaje namjerno plačljiv i ta je umjetna ganutost odvratnija od najodbojnije erupcije. U toj se naravi nakupila izvanredna zbirka zastarjele srdžbe, zarđale zavisti i žilava ogorčenja; žučni je mjuhur prepun, on puca i izlijeva se ne samo na žive već čak na mrtve. Robespierre je neumoran u tome da svoje već smaknute protivnike stalno iznova smiče: žirondince, Chaumettea, Héberta, ali osobito Dantona, vjerojatno zato što je bio najaktivniji radnik revolucije, dok je on — Robespierre — bio samo njezin nesposobni odgajatelj; na Dantonov još topao leš curi njegova posmrtna mržnja u obliku začinjanih kleveta i opipljivih neistina.

Tako iznutra razjeden otrovom koji proizvodi, njegov se fizički organizam raspada kao Maratov; samo su u njega simptomi drukčiji. Kad govori s pozornice, »stišće ruku uslijed jedne vrste izobličjenja živaca«, kao što se izražava Fiévée; žestoko trese »ramenima i zatiljkom, koje grčevito pokreće tamo i ovamo. Lice mu je boje žući, blijedo«, ispod naočala žmirka očima. A taj pogled! »Oh«, rekao je jedan montanjar Fiévéeu, »da ste vidjeli njegove zelene oči, glasali biste kao i mi 9. termidora.« U fizičkome i moralnome pogledu on postaje drugi Marat; samo ima veće duševne patnje, jer se njegova prenadraženost još nije uravnotežila i jer se — budući da je njegova politika ipak nauk o ćudoređu — nužno zalaže za obuhvatno istrebljivanje.

On je, ipak, pristojni, bojažljivi, nemirni Marat, koji ostaje takav u stanovitim granicama; on je valjan za bilježništvo ili odvjatništvo, ali ne za inicijativu niti za vladanje. On samo nerado djeluje i radije bi bio papa, kao diktator revolucije. Prvenstveno mu je stalo da ostane politički vrli junak, otmjeni političar s odmjerenim manirama. On zadržava svoju masku do posljednjega trenutka, i to ne samo javno i naspram drugima, već i naspram sebi i pred vlastitim sudištem. Zato nije čudno, kad se maska, naposljetku, tako čvrsto prilijepi za kožu, što je ni on sam od ove ne može razlikovati. Nijedan drugi građanin nije tako revno primijenio sofizam na vlastite namjere i radnje kako bi sebe uvjerio da je njegova maska njegovo pravo lice i da su njegove laži istine.

Ako bi se povjerovalo njegovu govoru na sjednici Konventa od 5. studenoga 1792. godine, on ne bi imao nikakve veze s rujanskim događajima. On je »prije toga događaja prestao posjećivati sjednice generalnoga vijeća Komune. Nije više išao tamo. »Neka se narod okuplja u svojim biračkim odjelima«, on izvikuje deset mjeseci kasnije, »i neka nas onda prisili da pohapsimo nevjerne zastupnike!« Takav je zahtjev posve dopustiv i Robespierre nema drugoga udjela u događajima od 31. svibnja. On je ipak presavjestan a da bi počinio ili podržao nečuveno djelo; takvo što prepušta Dantonima i Maratima, ljudima labave savjesti i usijanih glava, ljudima koji, ako zatreba, gacaju po blatu i zavrću rukave do lakata. On sam — Robespierre — neće nikad dopustiti da bilo što vidljivo umrlja njegovo pravdoljublje i njegovu građansku kreposnost. U Komitetu javnoga spasa ograničava se na provođenje dekreta Konventa; ovaj je, dakako, svagda slobodan! Robespierre diktator! Ta on je samo zastupnik među sedamsto drugih i ako uopće ima utjecaja, to je opravdani utjecaj uma i vrline. On ubojica! Zar se nije zadovoljio okrivljivanjem urotnika! Njih je Konvent izručio revolucionarnome sudu i ovaj ih je osudio. On terorist! Ako on hoće pojednostaviti i skratiti sudski postupak, to se događa, naravno, samo zato što želi da se nedužni brže oslobode, a krivci brže kazne i da se ubrzanije provede konačno »čišćenje«, koje »treba zauvijek staviti na dnevni red slobodu i dobar moral«.

U sve to on već gotovo vjeruje *prije nego* što kaže; ali *pošto* to kaže, posve u to vjeruje.

Kad se priroda i povijest udruže da naprave patuljka, to im uspijeva bolje nego ljudskoj mašti. Ni Molière ni Shakespeare nisu se usudili da Tartifa ili Richarda III. prikažu kao licemjera uvjerenoga u svoju iskrenost, kao Kaina koji se smatra Abelom. A Robespierre *jest* takav vlastiti izrugivač. Valja ga promatrati 8. lipnja 1794. godine, najljepšega i najslavnijega dana njegova

života, na ogromnoj pozornici, pred stotinama tisuća gledatelja, u ulozi, koju igra na svečanosti najvišega bića, koje znači najsajjniji trijumf njegova nauka i službenu posvetu njegova papstva. Kao u revoluciji koju zastupa, i u njemu postoje dva bića: vidljivo, koje se pokazuje, izvanjsko, i tajno, prikriveno, unutarnje, koje biva prvim pokriveno. Prvo je proračunato na privid, izmudrijano glavom i zato isto tako umjetno kao svečana lakrdija koja se oko njega odigrava.

Prema Davidovu programu narod, koji prolazi pored alegorijskoga brda, izvodi u propisano vrijeme propisane pokrete rukama, on uzvikuje naredeno i osjeća u prethodno određenom trenutku, uz nadzor Henriota i njegovih žandara, najavljene osjećaje. U pet sati izjutra »grle se braća, prijatelji, braćni parovi, roditelji, djeca . . . Starac, sa suzama radosnicama u očima, osjeća kako mu se duša podmlađuje.« U dva sata »pokreće se i naganja sve« na travnatim stepenicama što vode na sveto brdo; »ovdje majke drže na prsima djecu koju doje; tamo hvataju svoje najmlađe sinove kako bi ih prinijeli kao žrtve klanjanja tvorcu prirode. Istodobno uzdižu odrasli sinovi, usplamtjeli u ratničkoj vatri, svoje mačeve i predaju ih svojim starim očevima; starci, ocharani zanosom svoje djece, grle svoje sinove i daju im očinski blagoslov . . . Svi će prisutni muškarci ponoviti prvi pripjev u zboru . . . Sve će prisutne žene ponoviti drugi pripjev u zboru . . . Svi će Francuzi sliti zajedno svoje osjećaje u bratskome zagrljaju.«

Može li za paradnoga moralista, koji nikada nije umio razlikovati lažno od istinitoga i koji je svoju kicošku osjećajnost posudio od osjećajnih književnika, postojati nešto ljepše od takve idile izvedene uz dirigiranje palicom pred moralnim značkama i božanstvima iz oslikanoga papira od karata? Njegovo se lice razvedruje prvi put, sjaji od sreće, a oduševljenje piskarala daje sebi oduška, kao uvijek, u knjiškim frazama. »Ovdje se skupio najzanimljiviji dio ljudskoga roda«, uzvikuje on, »ovdje se sastaje cijeli svijet! O prirodno, kako je uzvišena i divna tvoja moć! Kako tirani moraju probljediti kad pomisle na ovu svečanost!«

Zar on sam nije najljepši ukras te svečanosti? Zar on nije jednoglasno izabran za predsjednika Konventa i vođu ceremonije? Zar on nije osnivač novoga bogoslužja, jedinoga čistog kulta, za koji se smiju izjasniti moral i um na Zemlji? On korača u svečanoj odori — nanking-hlače, kaput boje različka, trobojni remen, šešir s perjanicom — noseći kitu klasja i cvijeća u ruci, na čelu Konventa, a na uzvišici drži misu. On zapaljuje plašt sa slike idola bezbožnosti i iznenada pomoću spretne naprave stvara uzvišeni kip mudrosti. Onda govori; zatim govori još jednom. On je u tome trenutku nedvojbeno čvrsto uvjeren, on se divi sebi bez dvojbe i bez sustezanja, on se ne smatra samo velikim piscem i govornikom, već također velikim državnikom i građaninom; njegova umjetna, filozofska savjest izriče mu samo pohvale.

Ako se stvarima, međutim, pokloni veća pažnja, vidi se i čuje druga strana medalje. Naspram Robespierreu također ne nedostaje nestrpljivosti i nesklonosti. Lecointre mu je prkosio u lice. O njegove uši udarali su gundanje, po grde i — što je još gore — ruganja. Toga dana! Na takvome mjestu! Protiv prvosvećenika istine! Protiv apostola kreposti! Kako su se zlikovci mogli usuditi na takvo što? On postaje blijed kao mrtvac, ali šutljivo guta svoj gnjev; nakon toga daje, međutim, svojoj sržbi toliko oduška da gubi ravnotežu i

baca se, zatvorenih očiju, u zagrljaj krvološtva: što bilo da bilo, njegovi uvreditelji moraju umrijeti, i to smjesta. Kako bi likvidirao njihove glave, piše strašni zakon od 22. prairiala, podnosi ga Konventu i postiže njegovo prihvatanje. Isto »kao što se dosad u Komitetu javnoga spasa sve dogodilo u dobroj vjeri« — to znači da se Robespierre o svemu dogovara s Couthonom, ne savjetujući se sa svojim ostalim kolegama — i s ovim se zakonom, koji izručuje njegovoj samovolji život svih Francuza, bavi gotovo sam. Ali je u svojoj lukavoj, nesprenjoj žurbi zahtijevao previše; budući da se zastupnici plaše za svoj vlastiti život, prisiljen je da ih uvjerava da je pogrešno shvaćen; on mora priznati da narodni predstavnici ne mogu biti pogođeni novim zakonom, to znači, on mora opet uvući nož koji je htio svojim protivnicima staviti pod vrat. Ali on ga ne popušta; on vreba u zasjedi; glumi povlačenje i odustajanje, ali čeka, potisnut u svoj kut, trenutak kad će se njegovi suparnici sami diskreditirati; da bi se u tome trenutku mogao iznova na njih sručiti.

Taj trenutak nije daleko; jer stroj za istrebljivanje, koji je Robespierre postavio 22. prairiala, ostaje u rukama njegovih neprijatelja i oni ga upotrebljavaju po njegovu uređenju, to znači u najbržem tempu, gotovo naslijepo. Dok se on, navodno, suzdržava od svakoga utjecaja na hod stroja i prepušta odium masovnoga pokolja drugima, on ne samo što mu se ne suprotstavlja, nego potajno pomaže. U svome tajnom policijskom uredu sam izdaje naloge za hapšenje, šalje svoje glavno njuškalo Hermana okolo, protura najvećom brzinom zaključak prema kojemu se u redovima zatvorenika nalaze urotnici, i koji donosi pomoću plaćenih doušnika masovno slanje na giljotinu, kojim se »zatvori za tren oka čiste i prazne«. Kasnije će reći: »Sa svim time nisam imao nikakve veze; već više od šest tjedana prisiljen sam, nemogućnošću da činim dobro i sprečavam zlo, zanemarivati posve svoje dužnosti člana Komiteta javnoga spasa.« Kakvo uživanje uništavati svoje protivnike pokoljima koje sami skrivaju i na koje ih se navede ili koji im se podmetnu; kakva naslada ocrniti ih istim kistom, a sebe obojiti bijelo! Ako prirodna savjest počne ponekad malo gundati, požuri se umjetna, stečena savjest da je ušutka i privatnoj srdžbi navuče mali plašt javnih obzira, kao naprimjer da su smaknuti bili, naposljetku, ipak aristokrati, da su oni koje treba smaknuti nemoralni ljudi itd. Tako je sredstvo dobro, a svrha još bolja i ako se služimo sredstvom i ispunjavamo svrhu, izvršavamo svetu dužnost.

S Robespierrom je kao s revolucijom samom: izvana oboje nose upadljivu masku, a ispod nje skrivaju odvratno lice. Iza tobožnje vladavine humane teorije vreba diktatura najgorih i najnižih strasti; umjesto čovjekoljublja dolazi okrutnost.

Preveo s njemačkoga:
Tomislav Martinović